

MİR MUHAMMED TAKİ

MİR MUHAMMED TAKİ
(میر محمد تقی)

(ö. 1225/1810)

Urdu edebiyatının tanınmış şairi
ve tezkire yazarı.

Hicaz'dan Hindistan'a göç etmiş bir aileye mensup olup Agra'da (Ekberâbâd) dünyaya geldi. Doğum yılıyla ilgili olarak 1134 (1722), 1135 ve 1137 gibi değişik tarihler zikredilmekteyse de dördüncü divanında yeğeni Muhammed Hüseyin'in yazdığı, Leknev'de doksan yaşında iken öldüğüne dair kayıttan 1135'te (1723) doğduğu anlaşılmaktadır (Cemîl Câlîbî, II, 503).

Mîr Muhammed Takî, 1146'da (1733) mutasavvîf olan babası Mîr Ali Müttakî ve babasının yakın dostu Emânullah Dervîş birbiri ardına vefat edince çeşitli güçlüklerle karşılaştı. Bir süre Agra'da iş aradıysa da sonuç alamayınca Delhi'ye gitti (1147/1734). Burada babasının dostu Nevvâb Samsâmüddeve Emîrülümerâ kendisine maaş bağladı. Ancak onun da Nâdir Şah'la yapılan savaşta ölmesi üzerine (1151/1738) bu gelirden mahrum kaldı. Bu olaydan sonra Agra'ya giden Mîr Muhammed karşılaştığı sıkıntılar sebebiyle yine Delhi'ye döndü (1152/1739) ve üvey kardeşi Muhammed Hasan'ın amcası şair Sirâcüddin Ali Han Ârzû'nun yanında kalmaya ve Arapça, Farsça ve şiir dersleri almaya başladı. Bazı kaynaklarda, bu dönemdeki hocaları arasında bulunan Seyyid Saâdet Ali'nin Mîr Muhammed'i Urduca (Rihte) şiir yazmaya teşvik ettiği belirtilmekteyse de onu bu konuda yönlendiren kişinin Ali Han Ârzû olduğunu kaydeden çalışmalar da bulunmaktadır (a.g.e., II, 508-509).

Sünnî olan Ali Han Ârzû'nun, Şii olması sebebiyle kendisine karşı olumsuz bir tavır sergilemesi veya başından geçen bir aşk macerası yüzünden Ali Han Ârzû'nun evinden ayrıldı. Bu arada karşılaştığı sıkıntılar dolayısıyla aklî dengesi bozulmuşsa da tedavi sonucunda tekrar sağlığına kavuştu. Mîr Muhammed yeni bir hâmi ararken önce Riâyet Ali Han, ardından Nevvâb Bahadır Câvid Han ve Dîvân Mahânarain Raca Cagal Kışor gibi şahısların hizmetinde bulundu. Nâdir Şah ve daha sonra Ahmed Şah Dürrânî tarafından Delhi'nin yağmalandığı günlerde birkaç defa Delhi'den ayrıldı, ancak gittiği yerlerde istediğini bulamayınca tekrar geri dönmeye mecbur oldu. Delhi'nin 1196

(1782) yılında harap olması üzerine Nevvâb Âsafüddeve'nin davetiyle o dönemde en şaşaalı günlerini yaşamakta olan Leknev'e giderek hayatının geri kalan kısmını bu şehirde geçirdi ve burada vefat etti.

Urdu şiirinin büyük üstatlarından olup kaside, terciibend, terkihibend, rubâî gibi klasik şiirin hemen bütün alanlarında eser veren Mîr Muhammed asil ustalığını gazel ve mesnevide göstermiştir. Gazelde diğer şairlere öncülük etmiş, Gâlib gibi büyük bir şair dahi kendisinden etkilenmiş ve onu üstadı olarak kabul etmiştir. Gazellerinin dili akıcı ve sade olmakla birlikte bu sadeliğin ardında derin anlamlar saklıdır. Bu yönüyle onu Urduca'nın Şeyh Sa'dî'si olarak nitelendirenler de bulunmaktadır (Râm Babû Saksena, s. 154). Urdu edebiyatının mesnevi türünde de öncülük yapan Mîr Muhammed, aşka dair bir kıssayı Urduca'da mesnevi tarzında kaleme alan ilk şair kabul edilir. Urdu dilinin gelişmesine önemli katkıları olan şairin şiirlerinde kullandığı Farsça terkipler ya da bunların Urduca karşılıkları zamanla halk arasında beğenilerek yayılmıştır.

Eserleri. 1. *Külliyât-ı Nazm-i Urdû (Külliyât-ı Mîr)* (nşr. İbâdet Birelvî, Karachi-Lahor 1958). Altı adet Urduca gazel divanı ile kaside, mesnevi, rubâî, terkihibend, terciibend ve "vâsuht"ları ihtiva eden bir eserdir. Kitapta "Deryâ-yı Işk, Şu'le-i Işk, Muâmelât-ı Işk, Cûş-i Işk, Hâb ü Hiyâl, Şikâr-nâme" gibi meşhur mesnevileri yer almakta, ayrıca küçük nazımlar, hicvîyeler bulunmaktadır. 2. *Zikr-i Mîr* (nşr. Abdülhak, Evrengâbâd 1928). Mîr Muhammed Takî'nin kendi hayat hikâyesini içermektedir. 1186'da (1772) yazılan eser o dönemde meydana gelen olaylardan da bahsetmesi bakımından tarihî bir öneme sahiptir. 3. *Nikâtü's-şu'arâ*. Farsça kaleme alınan eserin yaklaşık 1165'te (1752) tamamlandığı tahmin edilmektedir. Urduca şiir yazan şairlerden bahseden en eski ve en önemli tezkirelerden biri olup eserde 103 şairin kısa hayat hikâyeleri ve şiirlerinden seçmeler yer almaktadır. En son Mahmûd İlahî tarafından hazırlanarak basılmıştır (Leknev 1984). Mîr Muhammed'in ayrıca yayımlanmamış Farsça bir divanı ve kaynaklarda anılan bir divançesi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hakîm Ebû'l-Kâsım Mîr Kudretullah Kâsım, *Macmû'a-i Nagz* (nşr. Mahmûd Şirvânî), Lahor 1933, II, 229-254; M. Mustafa Han Şifte, *Gülşen-i Bi-hâr* (nşr. Kalb Ali Han Fâik), Lahor 1973,

s. 570-595; M. Hüseyin Âzâd, *Âb-ı Hayât*, Lahor 1991, s. 171-193; Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, London 1964, s. 94-101; Seyyid Muhammed Akil Rizvî, *Urdû Mesnevi kâ İrtikâ*, Leknev 1983, s. 92-111; Mahmûd Birîlvî, *Muhtaşar Tarih-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1985, s. 70-74; Seyyid Ferzâne, *Nukûş-i Edeb*, Lahor 1986, s. 31-43; Selîm Ahtar, *Urdû Edeb ki Muhtaşar Tarîh Tarih*, Lahor 1986, s. 102-105; Cemîl Câlîbî, *Tarih-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1987, II, 502-648; Nürülhasan Hâşimî, *Dillî kâ Debistân-ı Şâ'iri*, Lahor 1991, s. 155-161; Râm Babû Saksena, *Tarih-i Edeb-i Urdû* (trc. Mirzâ Muhammed Askerî), Karaçi 1995, s. 135-160; J. A. Haywood, "Mîr Muhammed Takî", *EP* (İng.), VII, 96-97; Seyyid Abdullah, "Mîr Takî Mîr", *UDMİ*, XXI, 926-933.

HALİL TOKER

MİR SAİD SULTAN GALİYEV

(1892-1940 [?])

Millî komünizm akımının başlatıcısı,
Asya'daki müslüman Türkler'i
federal bir sosyalist devlet içinde
birleştirme çalışmalarıyla tanınan
Kazanlı Türk düşünce ve siyaset adamı.

Günümüzde Özerk Başkırdistan'ın Sterlitamak bölgesinde Şipayevo köyünde doğdu. Asıl adı Mîr Said Sultan (Ç)Alioğlu olmakla birlikte Galiev olarak tanındı. 1917 Bolşevik İhtilâlî'nin dört büyüğünden biridir (diğerleri Lenin, Stalin, Troçki). Öğretmen olan babasının adı Mîr Said Haydar Ali, annesinin adı Aynilhayat Hanım'dır. Hayatına dair bilgiler, daha çok 1923'te kendisinin kaleme aldığı "Ben Kimim" başlıklı otobiyografisine dayanmaktadır (*İzbranniy Trudi*, s. 473-482; ayrıca bk. Kakinç, *Destansı Kuramcı*, s. 35-171). Ailesi Başkırdistan'ın değişik bölgelerinde bulunduktan sonra 1903'te Kirmiskali köyüne yerleşti. Galiev ilk öğrenimini burada tamamladı. 1911'de Kazan'da Tatar Pedagoji Enstitüsü'den mezun olunca öğretmenliğe başladı ve iki yıl Başkırdistan'ın muhtelif köylerinde öğretmenlik yaptı. Ardından istifa ederek Ufa'da bir kütüphanede çalışmaya başladı. Bir taraftan da Rus edebiyatı klasiklerinin bazılarını Tatarca ve Başkırtça'ya tercüme ediyordu. 1911-1914 yılları arasında Ufa'da yayımlanan *Ufimskiy Vestnik* gazetesinde yazdığı yazılarla devrim ve yenilikler hakkındaki düşüncelerini açıklamaya başladı. Gazetecilik mesleğine Tatarca *Tormuş* (Ufa), *Vakit* (Orenburg), *Koyaş*, *İl* (Petersburg), *Süz* (Kazan) gazeteleriyle Rusça *Narodniy Uçitel* (Moskova), *Kavkazskoe Slovo*, *Kavkazskaya Kopeyka* (Bakü) gibi gazetelerde Kirmiskali, Kulku-Baş, Kandemir, Timurleng, Sukhoy

gibi takma adlarla yayımlanan yazılarıyla devam etti. 1915'te yeniden öğretmenliğe döndü ve Bakü'deki Tatar Kız Lisesi'nde çalıştı. Bu sırada milliyetçi-sosyalist görüşleri belirginleşti. Bakü Şehir Meclisi'nde ticaret vekili oldu. Bu dönemde Galiev'in ilk siyasî faaliyeti, Ufa'da kurucuları arasında bulunduğu militan Tatar örgütü ile bölgesindeki Ruslaştırma ve hıristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı direnişi örgütlemesi olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Tatar ve Başkurt askerlerini Çarlık ordusunda savaşmamaya çağıran faaliyetlerde bulundu.

1917 Şubat devriminde Bütün Rusya Müslüman Hareketi'nin sol kanadında yer aldı ve Müslüman Kongresi Yürütme Komitesi sekreterliği için Moskova'ya davet edildi. Mayıs 1917'de Rusya Müslümanları Kongresi'nde genel sekreterliğe seçildi. Ardından Kazan'a giderek bu dönemde Tatar Türkleri'nin tek yetkili komitesi olan Molla Nur Vahidof'un önderliğindeki Müslüman Sosyalist Komite'ye dahil oldu ve kısa zamanda etkili bir konuma ulaşarak Müslüman Sosyalist Komite komiserliğine getirildi. Bu arada Komünist Parti safılarında hızla yükselerek Sovyet Milliyetler Komitesi'nin ikinci sekreteri oldu. Aynı zamanda bu örgütün resmî yayın organı *Jizn-natsionalnostey*'in editörlüğünü yapmaya başladı.

Galiev'in 1919 ve 1920'de İdil-Ural Cumhuriyeti kurma projesi Lenin tarafından şovenist eğilimler taşıdığı gerekçesiyle reddedildi. 1920 yılında Zeki Velidi (Togan) ve bir grup önde gelen müslüman aydınla Turan Federe Sosyalist Devleti oluşturmayı amaçlayan İttihat ve Terakkî adlı örgütü kurdu. Ancak Sovyet devriminin geleceği ve komünist politikalar hususunda Moskova'daki Bolşevik liderliğiyle Sultan Galiev arasındaki fikir ayrılıkları belirginleşmeye başladı ve giderek merkezleşen Moskova yönetimi müslüman halkların beklentilerini kısıtlama yoluna gitti. Bu dönemde Moskova'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde hocalık yapmakta olan Galiev, devrimin vaatleri konusunda hayal kırıklığına uğrayınca muhalefeti açıkça ortaya koymaya başladı. *Jizn-natsionalnostey* gazetesinde 1921'de neşrettiği "Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Mahiyeti" başlıklı makalelerinde (makaleler ayrıca kitap halinde yayımlanmıştır, *Metodyanti-religioznoi propagandy sredi musul'man*, Moskova 1922) Bolşevikler'in İslâm ve din karşıtı çalışmalarını eleştirmesi Stalin ile ilişkilerini gerginleştirdi

(Galiev'in kendi hazırladığı, bütün görevleriyle sorumluluklarını ihtiva eden liste için bk. Kakinç, *Sultan Galiev ve Milli Komünizm*, s. 309-310).

1923'te burjuva milliyetçisi olmak, Türkiye ve İran gibi ülkelerde bağlantılar tesis ederek Sovyetler'in milletler politikasına karşı faaliyette bulunmak gibi ithamlarla tutuklanarak yargılanan Galiev aynı yıl içerisinde devrime olan büyük katkılarında dolayı serbest bırakıldı. 1923-1928 yılları arasında bir taraftan teorilerini geliştirirken bir taraftan da örgütlenme faaliyetlerine devam edip Türkistan Sosyalist Partisi'ni kurdu.

Galiev 1928'de Turancı, karşı devrimci ve Troçkist gibi suçlamalarla yeniden tutuklandı. Partisi tasfiye edildi, on yıl çalışma kampı cezasına çarptırılarak Sibiry'a da Solovki çalışma kampına gönderildi. Bundan sonraki âkıbeti hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. 1939'da serbest kaldığı bildirilen Galiev'in müslüman cumhuriyetlerde ikameti yasaklandığı için Kazan'ın güneyinde Kuybişev'e yerleştiğine, ancak 1940 veya 1941'de idam edildiğine inanılmaktadır.

1917 Bolşevik İhtilâl'i'nin ardından Rusya merkezli Komünizme karşı Turan sosyalist devleti ve sömürgeler enternasyonalı tezlerini geliştiren Sultan Galiev'in düşüncelerinde, tarihi ve olayları değerlendirmede Marksizm'i temel alan diyalektik materyalist bir bakış açısı öne çıkmaktadır. Bununla birlikte onun fikrî yapısında döneminin kendi bölgesindeki en belirgin anlayışı olan Cedîcilik ve Türkçülük-Turancılık hareketlerinin tesiri açıkça görülmektedir. Müslüman bir kültür çevresinde yetişmesi ve kendi toplumunun sıkıntılarını fiilen yaşamış olmasının bu sentezde etkili olduğunda şüphe yoktur. Nitekim bu sentez dolayısıyla Marksizm'e ve sosyalizme getirdiği yeni yorumlarla Rus komünistlerinden ayrılmış ve ideolojik olarak evrensel bir geçerlilikten ziyade milletlerin kendilerine has şartlarının uygulamada belirleyici olması gerektiğini savunmuştur. Buradan hareketle millî sosyalizm veya üçüncü dünya sosyalizmi denilen görüşlerini ortaya atan Galiev, başlangıçta fiilen katıldığı Sovyet devriminin ardından yaşanan gelişmeler üzerine Rus proletaryası adına hareket eden devrim önderleri sınıfının bir müddet sonra diktatörleşeceğini, böylece Rus tarzı komünizmin beklenildiğinin aksine başka halklar için baskı, yoksulluk ve kaos doğuracağını, nihayet dağılacığını söylemiştir. Sultan Galiev'in Rus tipi komü-

nizmin âkıbeti hakkındaki değerlendirmesinde en belirgin olan anlayış özellikle Stalin'in katı merkezizetçi politikalarından duyduğu rahatsızlıktır. Sovyetler Birliği'nde Rusya dışındaki cumhuriyetlerin eşit şartlarda kabul edilmeyip iradelerinin kısıtlanması demek olan bu yaklaşımın müslüman Türk halkları arasında başarılı olamayacağını savunan Galiev, müslüman topluluklarda da devrimi tamamlayabilmek için hem eşitliği hem de halkın din, gelenek ve yaşayışına saygılı olunması gerektiğini belirtiyordu. Bunun yanında Galiev'in en çok bilinen farklılığı, Lenin ve Stalin'in dünya proleter devrimi için Avrupa proletaryasına yüklediği rol ve beklenti üzerine olan eleştirel görüşleridir. Bu yaklaşımın Asya halklarının özel durumunu göz ardı etmesi Galiev ile diğer liderler arasındaki temel ayrılık noktasını oluşturmuş, Galiev, Marksizm'in temel dinamiği olan ezen-ezilen diyalektiğinde evrensel anlamda ezilenlerin Batı proletaryasından ziyade sömürülen uluslar olduğu tezini (sömürge enternasyonalı) ortaya atmıştır. Ona göre Avrupa burjuvazisi bu ulusları ezeerek elde ettiği güçle kendi proletaryasının bütün isteklerini karşılayabildiği için Batı'da devrim olması imkânsızdı. Önemli olan nokta Batı'yı besleyen sömürgeleri sömürüden kurtarmak ve Batı kapitalizmi ancak böyle çökertilebilirdi.

Galievizm olarak da değerlendirilen "sömürgeler enternasyonalı" tezi genel anlamda iki aşamalı bir programdı. İlk aşamada sırasıyla Tatar-Başkurt Devleti, Türkistan Cumhuriyeti ve Turan Federal Halklar Sosyalist Cumhuriyeti tesis edilecek, daha sonra Azerbaycan ile Altay ve Çuvaş bölgesindeki Türk toplulukları dahil edilerek Sovyetler Birliği'ndeki bütün müslüman ve Türk halklarının siyasî birliği tamamlanacak, ikinci aşamada ise benzer birliklerini oluşturmuş bütün dünyanın mazlum halklarının sömürgeler enternasyonalı gerçekleştirilecekti.

Kendi ifadesine göre on altı yaşında ateist olan Galiev'in müslüman halklar arasında devrimin tamamlanması sürecinde sosyal bir gerçeklik olarak benimsediği İslâmiyet hakkındaki değerlendirmelerini *Jizn-natsionalnostey* dergisinde yayımladığı iki makalesinden takip etmek mümkündür. Galiev burada bir taraftan müslüman toplumlarda din karşıtı bir tavırla değişimin mümkün olamayacağını ileri sürerken diğer taraftan sosyalizm söz konusu olunca bir din olarak İslâm'ın insanlar arasında adalet ve eşitliği

MİR SAİD SULTAN GALİEV

verdiği önemin, demokratik mesajının ve Batı'da sanıldığı gibi aksine yeniliklere açık karakterinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

1917 Bolşevik İhtilâli'nin ardından dünyanın her tarafından -Galiev'in de ders verdiği- Komünist Üniversitesi'nde eğitim için Rusya'ya gelen gençler vasıtasıyla üçüncü dünyada gelişen kömünist hareketlerinde belirli bir etkisi bulunan Galiev'in Türkiye Komünist Partisi'nin kurucusu Mustafa Suphi ile de yakın irtibatı bulunuyordu. Bu bağ Türkiye'deki sol çizgi içerisinde Kemal Tahir, Şevket Süreyya Aydemir gibi isimlerle devam etmiş, ancak daha sonra Türkiye'de farklı bir kömünist çizgi geliştiren Sultan Galiev ve düşünceleri yakın zamanlara kadar ihmal edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Sultan Galiev'le ilgili çalışmalarda dünyada ve Türkiye'de bir yoğunluk gözlenmektedir. Galiev'in konuşmalarını ve yazılarını ihtiva eden çalışmalar 1992 ve 1998'de yayımlanmıştır (Sultan -Galiev, *Statı, Vıstupleniya, Dokumentı*, Kazan 1992; *İzbrannıy Trudı*, Kazan 1998). Ayrıca Rusya devlet arşivlerinde bulunan Galiev hakkındaki bütün belgeler de neşredilmiştir (*Neizvestnyı Sultan Galiev: Rassekrechennye dokumentı i materialy* [ed. B. F. Sultanbekov – D. R. Sharafutdinov], Kazan 2002). Türkiye'de Halit Kakinç, Rusça ve kısmen Tatarca olan Galiev külliyatının seçilmiş bölümlerini tercüme ettirerek yayımlamıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Sultan-Galiev, *İzbrannıy Trudı*, Kazan 1998; Aclan Sayılğan, *SSCB ve Sultan Galiev*, Ankara 1965; A. A. Bennigsen – S. E. Wimbush, *Muslim National Communism in the Soviet Union; A Revolutionary Strategy for the Colonial World*, Chicago 1979; A. A. Rorlich, *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience*, Stanford 1986; a.m.f., "Mirsaid Sultan Galiev ve Millî Komünizm" (trc. Bülent Keneş), *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XVIII, 837-842; Renad Muhammedî, *Sırat Köprüsü: Sultan Galiev* (trc. Mustafa Öner), İstanbul 1993; Erol Kaymak, *Sultan Galiev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, İstanbul 1993; A. Bennigsen – C. L. Quelquejay, *Sultan Galiev ve Üçüncü Dünya Devriminin Babası* (trc. T. Ahmet Şensilay – Erden Akbulut), İstanbul 1995; M. Yamauchi, *Sultan Galiev: İslam Dünyası ve Rusya* (trc. H. Matsutani), İstanbul 1998; Mehmet Bedri Gültekin, *Sultan Galiev Eleştirisi*, İstanbul 1999; Oğuz Şaban Duman, *Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiev*, İstanbul 1999; a.m.f., "Sultan Galiev'de Medeniyet Tartışmaları, Milliyetçilik, Sosyalizm ve Din", *İslamiyât*, V/2, Ankara 2002, s. 101-116; Rafael Muhammeddinov, "Bolşevizm, Millî Komünizm ve M. Sultan Galiev Fenomeni", *Türkler* (nşr. Ha-

san Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XVIII, 843-847; Halit Kakinç, *Sultan Galiev ve Millî Komünizm*, İstanbul 2003; a.m.f., *Destansı Kuramcı Sultangaliyev*, İstanbul 2004; Necdet Ekinci, "Türkçü-Turanlı Bir Komünist; Sultan Galiev", *Yeni Türkiye*, sy. 46, İstanbul 2002, s. 423-435.

AZMİ ÖZCAN

MİR YAHYÂ KAZVİNÎ

(bk. KAZVİNÎ, Mir Yahyâ).

MİRÂ

(bk. CEDEL).

MİR'AC

(المعراج)

Hız. Peygamber'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan da göğe yaptığı yolculuğu ifade eden terim.

Sözlükte "yukarı çıkmak, yükselmek" anlamındaki urûc kökünden türemiş bir ism-i âlet olan mi'râc kelimesi "yukarı çıkma vasıtası, merdiven" demektir. Terim olarak Hız. Peygamber'in göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını ifade eder. Olay, Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gidiş ve oradan da yükseklerle çıkış şeklinde yorumlandığından kaynaklarda daha çok "isrâ ve mi'râc" şeklinde geçerse de Türkçe'de mi'râc kelimesiyle her ikisi de kastedilir. İslâmî kaynaklarda genellikle ele alındığı şekliyle mi'râc hadisesi iki safhada meydana gelmiştir. Resûl-i Ekrem'in bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğa isrâ, oradan göklere yükselmesine mi'râc denilmiştir. Literatürdeki bu ayırım her iki terimin naslarda zikredilmesinden ileri gelmektedir. **Sery** (geceleyin yürüme, gece yolculuğu yapma) kökünden türeyen isrâ' Kur'an'da mâzî sıgısıyla yer almış ve sûreye ad olmuştur. Buna göre Allah, kudretinin işaretlerini göstermek için kuluna (Hız. Peygamber) Mescid-i Harâm'dan çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ'ya geceleyin bir seyahat yaptırmıştır (el-İsrâ 17/1). Mi'râc kelimesi Kur'an'da geçmemekle birlikte çoğul şekli olan meâric "yükselme dereceleri" mânasında Allah'a nisbet edilmiştir (el-Meâric 70/3). Ayrıca "merdiven" anlamında meâric bir âyette ve urûc kökünden türemiş fiiller çeşitli âyetlerde yer almaktadır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "arc" md.).

Semaya yükseliş tasavvuru eski Hint ve İran mitolojileriyle diğer dinlerde de mevcuttur. Yahudi geleneğinde İdris, İbrâhim, Mûsâ ve İshâk gibi peygamberlerle bazı tarihî şahsiyetlerin yeryüzünden ilâhî âlemlere çıktığına inanılır. Özellikle melek Yahoel tarafından semavî bir vasıtayla bulut içinde göğe yükseltilen Hız. İbrâhim'in rabbinin tahtını müşahede edilişle ilgili tasvirlerle sonraki yahudi literatüründe rastlanmaktadır. Hıristiyanlık inancına göre Hız. İsrâ çarmıha gerildikten sonra mezarından çıkıp ilâhî âleme yükselmiştir (Matta, 28/1-7; Markos, 16/19). Ayrıca Pavlus'un Kudüs'e doğru giderken melek eşliğinde göğe yolculuk yaptığı rivayet edilir (Gündüz v.dğr., s. 59-60).

Hadis kaynakları ile siyer ve delâil kitaplarında isrâ ve mi'râca ilgili birçok rivayet mevcuttur. Buhârî ve Müslim'de yer alan rivayetlerin ortak noktalarına göre olay şu şekilde cereyan etmiştir: Bir gece Resûlullah, Kâbe'de Hicr veya Hatim denilen yerde iken -bazı rivayetlerde uykuda bulunduğu sırada veya uyku ile uyanıklık arası bir halde- Cebrâil geldi; göğsünü açtı, zemzemle yıkadıktan sonra içine iman ve hikmet doldurup kapattı. Burak adlı bineğe bindirip Beytülmakdis'e götürdü. Resûl-i Ekrem Mescid-i Aksâ'da iki rek'at namaz kılıp dışarı çıktığında Cebrâil biri süt, diğeri şarap dolu iki kap getirdi. Resûlullah süt dolu kabı seçince Cebrâil kendisine "fıtratı seçtin" dedi, ardından onu alıp dünya semasına yükseltti. Semaların her birinde sırasıyla Âdem, İsrâ, Yûsuf, İdris, Hârûn ve Mûsâ peygamberlerle görüştü; nihayet Beytülma'mûr'un bulunduğu yedinci semada Hız. İbrâhim'le buluştu. Sidretü'l-müntehâ denilen yere vardıklarında yazıcı meleklerin kalem cızırtılarını duydu ve Allah'ın huzuruna çıktı. Burada Cenâb-ı Hak elli vakit namazı farz kıldı. Dönüşte Hız. Mûsâ, elli vakit namazın ümmetine ağır geleceğini söyleyip Allah'tan onu hafifletmesini istemesini tavsiye etti. Namaz beş vakte indirilinceye kadar Hız. Peygamber'in huzûr-i ilâhiye müracaatı ve Mûsâ ile diyalogu devam etti (Buhârî, "Şalât", 1, "Tevhîd", 37, "Enbiyâ", 5, "Bed'ü'l-ğalk", 7, "Menâkıb", 24, "Menâkıbü'l-enşâr", 42; Müslim, "İmân", 259, 262-263, "Fezâ'il", 164; değerlendirme için aş.bk.). Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem'e mi'râca Bakara sûresinin son âyetleri indirilmiş ve Allah'a ortak koşmayanların affedileceği müjdesi verilmiştir (*Müsned*, I, 422; Müslim, "İmân", 279). Ancak bazı âyetlerin ayrı olarak nazil olmasının Kur'an'ın Cebrâil